

**ОСОБЛИВОСТІ ЗБИРАННЯ ДОКАЗІВ СТОРОНОЮ ЗАХИСТУ,
ПОТЕРПІЛИМ, ПРЕДСТАВНИКОМ ЮРИДИЧНОЇ ОСОБИ,
ЩОДО ЯКОЇ ЗДІЙСНЮЄТЬСЯ ПРОВАДЖЕННЯ,
В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ**

Сергій Анатолійович ЧИЖ,

*кандидат юридичних наук, здобувач наукового
ступеня доктора юридичних наук Харківського
національного університету внутрішніх справ
<https://orcid.org/0000-0003-4296-3246>*

Повністю погоджуємося з науковою думкою, що «стандарт доказування може бути реалізований лише за активної участі обох сторін у кримінальному провадженні» [1, с. 221], а значить і процесуальними можливостями збирати докази наділяються обидві сторони кримінального провадження – сторона обвинувачення та сторона захисту. При цьому вбачається слушним зауваження, що «така «активність» сторони захисту не повинна призвести на практиці до помилкової та необґрунтованої заміни презумпції невинуватості на її антипод – презумпцію винуватості» [1, с. 221].

З приводу вищенаведеного зазначимо, що, дійсно, у кримінальному процесі надзвичайно важливо зберігати баланс між процесуальними правами сторін, особливо коли йдеться про стандарти доказування. Погоджуємося, що активна участь як сторони обвинувачення, так і сторони захисту є запорукою реалізації принципу змагальності та справедливого судового розгляду. Однак варто чітко дотримуватися презумпції невинуватості – вона є наріжним каменем правової держави. Перекладання тягаря доказування на захист або спроби підмінити презумпцію невинуватості презумпцією винуватості, навіть з огляду на активність захисника, абсолютно неприпустимі. Стандарт доказування має слугувати гарантією справедливого судового рішення, а не засобом тиску на одну зі сторін. Впровадження гнучких, але чітких стандартів, розширення можливостей для сторони захисту збирати та подавати докази, водночас із суворим дотриманням принципу обґрунтованості та об'єктивності, дозволяє забезпечити належний баланс між інтересами держави, суспільства і правами особи. Саме такий підхід, на нашу думку, відповідає найкращим європейським практикам і зміцнює довіру до системи кримінальної юстиції.

Відповідно, сторона захисту, як і потерпілий, представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, повинні брати активну участь у процесі доказування в кримінальному провадженні, проте з власної ініціативи та діючи в особистих інтересах. Бо, як підкреслює О. Яновська, «ефективність діяльності будь-якого суб'єкта кримінально-процесуальних відносин, у тому числі його активність як сторони в кримінальному провадженні, безпосередньо залежить від ефективності його включення в процес доказування» [2, с. 162]. У жодному випадку не допускається

зобов'язувати їх збирати докази, крім випадків передбачених чинним кримінальним процесуальним законодавством. При цьому завжди слід керуватися загальним правилом «тягар доказування». Але це, своєю чергою, не означає, що сторона захисту, потерпілий, представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, не повинні проявляти ініціативність, активність, серед іншого під час збирання доказів. Навпаки, «пасивна поведінка сторони захисту, зокрема захисника, у змагальному кримінальному процесі, насамперед під час збирання доказів та їх перевірки на допустимість, достовірність, достатність і належність, може вплинути на якість захисту та формування судом остаточного рішення в провадженні» [3, с. 83].

Перелік способів збирання доказів для сторони захисту, потерпілого, представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, дещо різниться від способів збирання доказів стороною обвинувачення. Такими способами відповідно до ч. 3 ст. 93 КПК України є:

- витребування та отримання від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, службових та фізичних осіб речей, копій документів, відомостей, висновків експертів, висновків ревізій, актів перевірок [4]. Указані способи є аналогічні способам збирання доказів стороною обвинувачення, але їхні повноваження щодо примусового витребування є більш обмеженими. Стосовно процесуального оформлення витребування доказових матеріалів суб'єктами кримінального провадження, які не володіють владними повноваженнями (захищають свій або представляваний інтерес) як сторони захисту, так і сторони обвинувачення, то ними відповідно до норм КПК України, що регламентують їхні права, на думку В.В. Вапнярчука, можуть бути подання заяв і клопотань, а для адвоката (захисника чи представника) – також і адвокатський запит (п.1 ч.1 ст.20, ст. 24 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність») [5, с. 408];

- ініціювання проведення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій та інших процесуальних дій. Тобто вказані суб'єкти можуть тільки клопотати про проведення окремих процесуальних дій, вони не мають право самостійно їх проводити [4];

- здійснення інших дій, які здатні забезпечити подання суду належних і допустимих доказів. Як приклад, це можуть бути опитування осіб за їхньою згодою [4]. Таке опитування є важливим інструментом для захисту та потерпілих, який дозволяє збирати свідчення поза рамками офіційних допитів. При цьому на думку В.В. Вапнярчука, «до інших дій сторони захисту, потерпілого, представника юридичної особи щодо якої здійснюється провадження, які здатні забезпечити подання суду належних і допустимих доказів, можуть бути віднесені, зокрема: заявлення клопотань не зв'язаних із проведенням слідчих (розшукових) чи інших процесуальних дій; заявлення скарг, заяв, відводів. Наприклад, відвід слідчого судді, який вирішує питання про дачу дозволу на проведення слідчої (розшукової) дії, забезпечить допустимість доказів, які будуть отримані при її проведенні; скарга на недотримання розумних строків слідчим, прокурором під час досудового розслідування (в порядку ст. 308 КПК) може призвести до дачі

вищестоящим прокурором обов'язкової для виконання вказівки щодо строків вчинення певних процесуальних дій і таким чином отримання (а в подальшому і подання до суду) належних і допустимих доказів» [5, с. 410].

В умовах воєнного стану, коли вся правова система країни функціонує в надзвичайному режимі, особливого значення набуває роль недержавних суб'єктів у процесі доказування. Сторона захисту та потерпілий (або їхні представники), традиційно маючи право збирати та подавати докази, в умовах війни не просто реалізують свої звичні повноваження, а й отримують розширені можливості та специфічні виклики у збиранні та документуванні інформації. Ця діяльність є критично важливою для забезпечення змагальності процесу, захисту прав людини та встановлення повної картини подій.

Для сторони захисту (захисника та підозрюваного/обвинуваченого) умови воєнного стану створюють унікальний контекст для збирання доказів. Приміром, в умовах швидких та часто неформалізованих дій правоохоронних органів, особливо на початкових етапах затримання або під час проведення обшуків, адвокат має розширену можливість та, що важливо, критичну необхідність фіксувати будь-які порушення процедури. Це можуть бути фото- та відеофіксація обставин проведення обшуку, допиту (якщо дозволено), фіксація фактів пошкодження майна, відсутності належних процесуальних документів. Ці докази стануть основою для заяв про недопустимість доказів обвинувачення або оскарження дій правоохоронців. Крім того, сторона захисту може активно збирати свідчення очевидців або документи, що підтверджують алібі підозрюваного/обвинуваченого, особливо якщо події відбувалися в зоні бойових дій або на тимчасово окупованих територіях. Це включає пошук та опитування осіб, які могли бачити підозрюваного/обвинуваченого в іншому місці або в інший час, збирання даних з відкритих джерел (наприклад, фото/відео з геолокацією), що підтверджують його місцезнаходження. Також сторона захисту може взаємодіяти з волонтерськими організаціями, правозахисними групами, які документують події воєнного часу, для отримання інформації, що може бути корисною для захисту.

Для потерпілого та його представника збирання доказів набуває не лише юридичного, а й глибоко особистісного значення. Його діяльність спрямована на підтвердження факту вчинення кримінального правопорушення, розміру завданої шкоди та причетності винних осіб. Серед можливостей потерпілого варто назвати документування порушень прав людини, взаємодію з міжнародними організаціями, фіксацію пошкоджень майна і збір показань очевидців.

Як сторона захисту, так і потерпілий під час збирання доказів в умовах воєнного стану стикаються з: відсутністю доступу до певних територій, небезпекою, психологічним тиском, складністю процесуального оформлення зібраних доказів. Однак вони також мають спільні розширені можливості, які полягають у використанні інформації з відкритих джерел, взаємодії з правозахисними та волонтерськими організаціями, наданні «первинних» доказів.

Отже, в умовах воєнного стану роль сторони захисту та потерпілого у збиранні доказів не просто зберігається, а набуває особливого значення та розширює свій потенціал. Їхня активність у документуванні порушень прав людини, фіксації пошкоджень майна, взаємодії з міжнародними структурами та використанні нових джерел інформації є незамінним елементом для забезпечення всебічності, повноти та неупередженості кримінального провадження. Це сприяє не лише захисту індивідуальних прав, а й загальному утвердженню справедливості та документуванню злочинів, вчинених в умовах війни.

Список використаних джерел:

1. Слюсарчук Х.Р. Стандарт доказування в кримінальному провадженні: яка його ідея? *Порівняльно-аналітичне право*. 2015. № 3. С. 219–223.
2. Яновська О. Концептуальні засади функціонування і розвитку змагального кримінального судочинства. Київ, 2011. 303 с.
3. Смирнов Є. Статус захисника як суб'єкт доказування у кримінальному судочинстві. *Підприємництво, господарство і право*. 2014. № 12. С. 82–85.
4. Кримінальний процесуальний кодекс України: закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 9–10, № 11–12, № 13. Ст. 88.
5. Вапнярчук В.В. Щодо особливостей окремих способів збирання доказів у кримінальному провадженні. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія ПРАВО*. 2022. Вип. 70. С. 405–410. DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.70.65>.